

MOD DÆMONER OG ELVERFOLK

Ikke alt, som glimrer, er af guld – det siger et gammelt ordsprog, men set fra et kulturhistorisk synspunkt kan man tilføje, at der bestemt er meget af det, som *ikke* glimrer, der *er* en slags guld. Sådan er det i hvert fald med middelalderens uanselige blyamuletter, som i disse år bliver fundet i stort antal ved hjælp af metaldetektoren. De ser temmelig kedelige ud, når de kommer op af jorden; små brune eller grå sammenfoldede pakker eller klumper, som ikke er meget større end et stykke tyggegummi. Men ved kyndige konservatorers hjælp lader de sig med lidt held udfolde, hvorefter godt gemte indskrif-

ter dukker frem og glemte historier kommer til live igen.

*

Et af de nyeste fund af denne art blev gjort på Ærø af detektorentusiasten Glenn Abramsson i 2010. På stedet er fundet mange andre genstande fra både vikingetiden og middelalderen, bl.a. to mønter fra 1300-årenes begyndelse og en seglstampe af bronze, hvis indskrift dog endnu ikke har ladet sig tyde. De systematisk afsøgte marker ligger et par hundrede meter fra Bregninge Kirke. Stenkirken er fra 1200-årene og var altså for længst opført, da de fleste af sagerne hav-

Bregninge Kirke på Ærø, set i aftensol fra nordvest.

nede i jorden. Kirkens nærhed er nok en del af årsagen til de mange middelalderfund, men næppe hele forklaringen. Afstanden synes for stor til, at selve kirken og de kirkelige handlinger kan forklare seglstampen, mønsterne og ikke mindst blyamuletten. Personlige genstande af forskellig art vidner om mange menneskers langvarige eller hyppige ophold her. Arkæologien oplever for tiden en enorm tilvækst i antallet af detektorfund, og de rejser flere spørgsmål, end arkæologerne kan nå at besvare. Blyamuletten fra Bregninge peger sammen med de øvrige fund mere i retning af et marked eller en anden form for samlingsplads. Der skal nok en udgravning til for at komme dette nærmere.

Da amuletten blev fundet, så den ikke ud af meget; en lille lysebrun, firkantet pakke, som var tydeligt lagdelt. Den var nærmest kvadratisk og målte mindre end 2 cm på hver led. Dens yderste lag var noget nedbrudte, og nogle stumper var allerede faldet af. Finderen tog heldigvis vare på det hele og havde fra starten af en mistanke om, hvad han havde fundet. Konservator Simon Schölch foldede senere pakken ud, og for første gang i mere end 500 år havde den igen form af en blyplade på 4x4,5 cm. Den bevarede del havde været foldet en gang på den lange led og derpå to gange på den korte led. Da pladen oprindeligt har været bredere, har den nok været foldet to gange på den lange led også.

Herefter blev fundene sendt til danefærvurdering på Nationalmuseet. Amulettens tekst var så velbevaret, at indholdet ret hurtigt stod klart. Teksten er på latin og er skre-

Den sammenfoldede amulet fra Bregninge. Blyamuletten er ikke meget større end et stykke tyggegummi.
– Fot: G. Abramsson. 1:1.

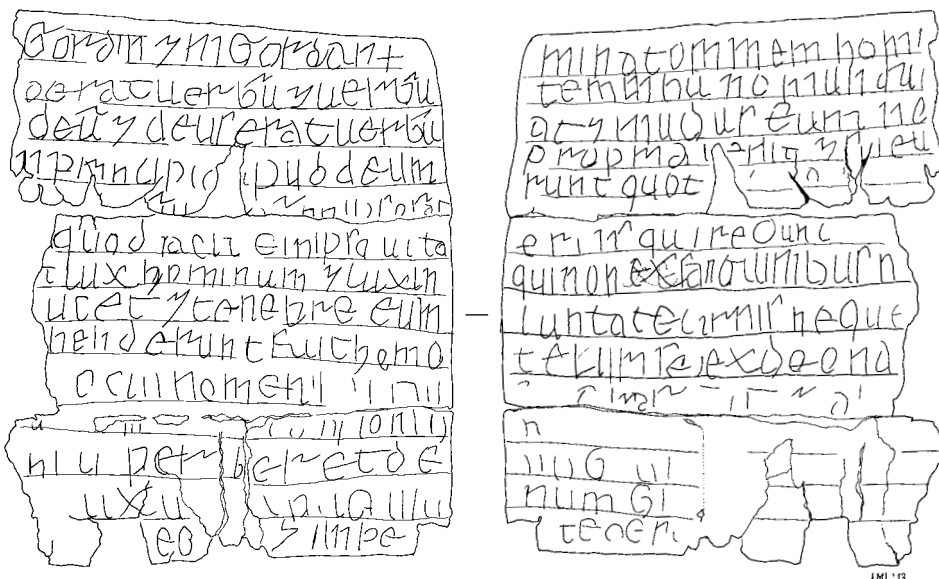

Amuletten fra Bregninge efter udfoldningen.
– Fot: Øhavsmuseet.

vet med minuskler (små latinske bogstaver) på en tynd blyplade. Hele den ene side af pladen er beskadiget, og ud fra tekstens indhold at dømme kan det anslås, at der mangler en tredjedel af den oprindelige blyplade.

Teksten begynder på den side af pladen, som vendte indefter ved sammenfoldningen og derfor er bedst bevaret. På øverste linje står der **...gordin & ingordan +**, og da den venstre side af amuletten er korroderet væk, må vi regne med, at en del af indledningen mangler. Herefter er der en fortløbende tekst, som fortsætter og afsluttes på bagsiden. Der mangler store partier, men der er ingen tvivl om, at teksten er det første kapitel af Johannes-evangeliet, vers 1-14, som ledes med ordene: *In principio erat verbum*, I begyndelsen var Ordet.

Bogstaverne er få millimeter høje og er ristet sikkert ind i blyet, og skriveren har anvendt forkortelsestegn for ordet 'og' samt

Tegning af den udfoldede amulet fra Bregninge, for- og bagside. Ca. halvanden størrelse.

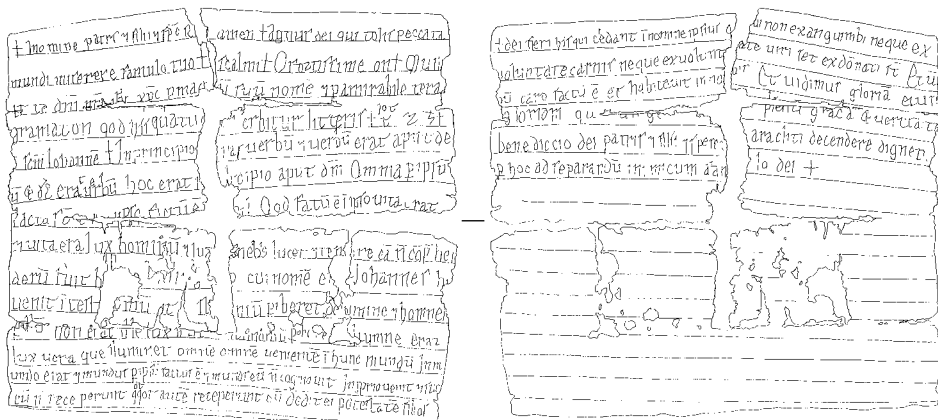
som afslutning af forskellige ord, som man normalt ser det i middelalderlige manuskripter. Der er forskellige pudsige sproglige detaljer i teksten. F.eks. **periberet** i stedet for

perhiberet, **ommem** i stedet for *omnem* og **is** i stedet for *his*. Det vidner om udenadslære og kan være med til at sige noget om udtalen af latin i middelalderens Danmark.

BREGNINGE-AMULETTE

[+ Gordan, In]gordin og Ingordan +

I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. Dette var i begyndelsen hos Gud. Alt blev til ved ham, og uden ham blev intet til af det, som er. I ham var liv, og livet var menneskers lys. Og lyset skinner i mørket, og mørket begreb det ikke. Der kom et menneske, udsendt af Gud, hans navn var Johannes. Han kom for at aflægge vidnesbyrd, han skulle vidne om lyset, for at alle skulle komme til tro ved ham. Selv var han ikke lyset, men han skulle vidne om lyset. Lyset, det sande lys, som oplyser ethvert menneske, var ved at komme til verden. Han var i verden, og verden var blevet til ved ham, og verden kendte ham ikke. Han kom til sit eget, og hans egne tog ikke imod ham. Men alle dem, der tog imod ham, gav han ret til at blive Guds børn, dem der tror på hans navn. De er ikke født af blod, ikke af køds vilje, ikke af mands vilje, men af Gud. Og Ordet blev kød og tog bolig iblandt os, og vi så hans herlighed, en herlighed, som den Enbårne har den fra Faderen, fuld af nåde og sandhed. (Gud være lovet.)

For- og bagside af amuletten fra Skt. Peders Kirkegård i Randers. Ca. 1:2. – Tegn: S. Eggjord.

Indledningen til Johannes-evangeliet er sjældnen på amuletter i Skandinavien, således en amulet fra Skt. Peders Kirkegård i Randers, som skulle hjælpe en mand ved navn Skjalm. På en amulet fra Slesvig henvises også til dette bibelsted. Fra skriftlige kilder ved vi, at Johannes-evangeliet var særligt effektivt til at uddrive eller beskytte mod dæmoner og hekse (selv om det også blev brugt på andre måder), og i udlandet er indledningen til evangeliet det hyppigste skriftsted på tekstamuletter. Måske hænger det sammen med, at disse 14 vers understregede den magt og sandhed, der lå i Guds ord.

De første ord på amuletten fra Bregninge har intet med bibelen at gøre. Vi kender ordfølgen fra andre fund, heriblandt en amulet fra Odense, fundet i 1883. Ved at sammenligne med denne og andre fund står det klart, at hele ordfølgen består af tre ord 'Gordan, Gordin og Ingordan' eller 'Gordan, Ingordin og Ingordan'. De tre ord findes på flere amuletter af træ og metal i Danmark, Norge og Sverige, så der er altså tale om en formel, som har haft stor udbredelse i de skandinaviske lande og måske også på kontinentet, hvor der endnu ikke er fundet så mange blyamuletter.

På amuletten fra Odense, som er den tidligst fundne blyamulet i Danmark, læses navnene på de samme dæmoner som på amuletten fra Bregninge. – Fot: Odense Bys Museer. Naturlig størrelse.

Det har i mange år været omstridt, hvad ordene egentlig betyder. På grund af forskellige stavemåder har man sat ordene i forbindelse med det latinske *chorda* 'streng' (som i harpestreng), men de fleste hælder til, at der må være tale om elverfolk eller dæmoner. Vi kender også de tre dæmoner eller elverfolk fra et par middelalderlige håndskrifter, som er bevaret i Uppsala og Bøhmen. Her findes der en besværgelse, hvor elverfolk bliver påkaldt ved navns nævnelse og derefter uddrevet. Der er altså tale om onde væsener eller sygdomme, som skal fordrives, og en metode til at gøre det var netop at give sygdommen et navn for at fastholde den og gøre den håndgribelig. Først derefter kunne den uddrives. Bag det ligger en tanke om, at tingene bor i deres navne. I marginen på håndskriftet fra Uppsala er det tilføjet, at besværgelsen er mod elverfolk, og at den skal skrives på bly for at have virkning. Måske er det derfor, vi finder netop så mange af den slags besværgelser skrevet på bly; det har simpelt hen været et særligt kraftfuldt materiale.

Oprindelsen af de tre dæmoners navne står hen i det uvisse. Det er muligt, at deres rødder skal findes helt tilbage i Antikken, ligesom tilfældet er med formelen *abracadabra*, som formentlig er at finde på Tårnborgamulettten. Der er ingen tvivl om, at rim og rytme også har spillet en rolle i de magiske besværgelser; det ses også i den utolkede del af teksten på Odense-amulettten **anakristi : anapisti og kardiær : nardiær : ipodiær**.

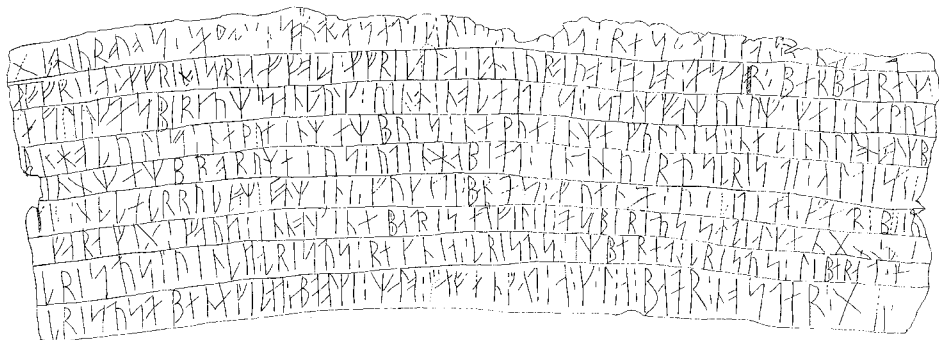
Det er ikke helt tilfældigt, at amulettten fra Bregninge er forfattet på latin – eller rettere det, man kalder for kirkelatin, for der er også græske og hebræiske ord og fraser iblandt. Alle de hidtil fundne indskrifter på blyamulettterne, som giver sproglig mening, er latin. Hertil kommer en række amulettter med krims-krams og skriftefterligning. Men én ting er sproget, noget andet er skriftsystemet. I middelalderen levede runeskriften side om side med de latinske bogstaver i flere hundrede år, måske helt op i 1400-årene. Selv om teksterne på amulettterne er på latin, er de i de fleste tilfælde skrevet med runer: I Danmark er omkring 50 blyamulettter ud af de ca. 70 fundne skrevet med runer, og det er da også blandt blyamulettternes latinske tekster, at vi finder Danmarks længste runeindskrift, nemlig Blæsinge-amulettten, hvor sygdommen påkaldes i form af syv søstre.

Selv om der er adskillige blyamulettter, har vi sjældent mulighed for at tyde indskrifterne. Nogle af indskrifterne giver ingen sproglig mening, og spørgsmålet er, hvordan de skal tolkes. Vi ved endnu ikke, om det er plattenslageres produktion, altså ikke-skriftkyndiges værk, eller helt bevidst meningsløse tekster for at forvirre djævelen – så han blev optaget af at forsøge at tyde skriften i stedet for at lave ulykker.

Blyamulettterne er næsten altid fundet som sammenfoldede små pakker eller rullet sammen i ruller, og i mange tilfælde kan de enkelte lag ikke længere vristes fra hinan-

*På Tårnborgamulettten står blandt andet *abracadabra*, et af middelalderens mange trylleord. 6 cm lang. – Fot: Nationalmuseet.*

Danmarks længste runeindskrift, Blasinge-amuletten: En længere besværgelse på latin skrevet med runer. Naturlig størrelse. – Tegning: Nationalmuseet.

den – de er simpelthen korroderet sammen. I disse tilfælde må vi nøjes med at prøve at få mening ud af den tekst, der i heldige tilfælde kan være bevaret på ydersiden.

At amuletterne blev foldet sammen, skete ikke alene af praktiske hensyn for bedre at få plads til dem i en pose eller en lomme. Den engelske læge John Arderne (1307-77) anbefalede at bære sammenfoldede tekst-amuletter mod krampe og spasmer, og man skulle sørge for, at amuletten var tæt sammenfoldet, så teksten ikke kunne læses. Det har man også rettet sig efter i Danmark, og det er helt tydeligt på amuletten fra Borbjerg, hvor man endnu kan se aftryk af tænder, der har bidt godt sammen om amuletten.

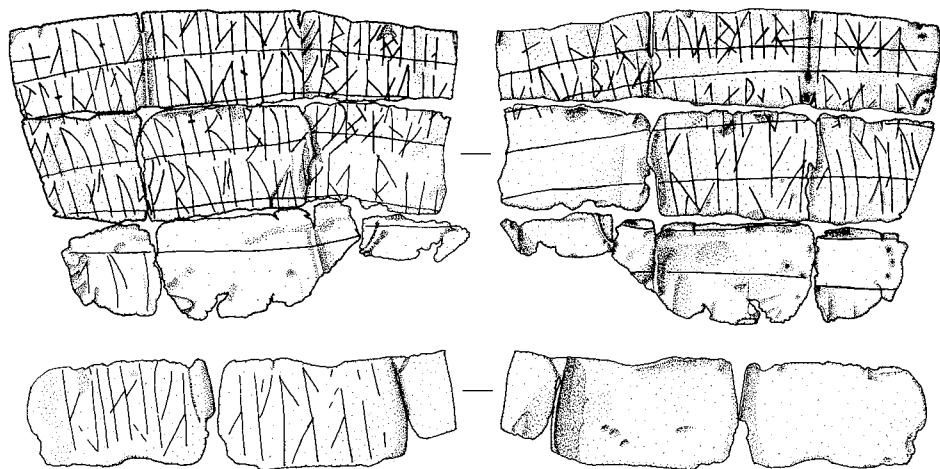
Når amuletten var godt foldet sammen, kunne man med fordel skrive nogle magiske ord eller besværgelser uden på som en

ekstra beskyttelse af teksten og for at den skulle have en ekstra god virkning. På Lille Myregård-amuletten fra Bornholm er den sammenfoldede blyplade omviklet med en ekstra blystrimmel, hvorpå man har skrevet **gala agla agla laga**. Agla er en forkortelse af det hebræiske (kabbalistiske) »Du er stor i evighed, Herre« (se Skalk 2008:1), og for at give det en ekstra magisk styrke, kunne man bytte om på rækkefølgen af runerne – eller bogstaverne.

Tekstamuletter blev brugt over hele den kristne verden i middelalderen, fra Novgorod i øst til Grønland i vest. Når det gælder de danske blyamuletter, giver det ikke stor mening at vise et kort over deres udbredelse. F.eks. kendte man frem til midten af 1990'erne ikke til fænomenet på Bornholm – nu er der 16. Går vi til Fyn, var der indtil

Den sammenfoldede amulet fra Borbjerg (Dalgård). Man kan tydeligt se aftrykket af tænderne, der har bidt amuletten fast sammen. Ca. 1:1. – Fot: Nationalmuseet.

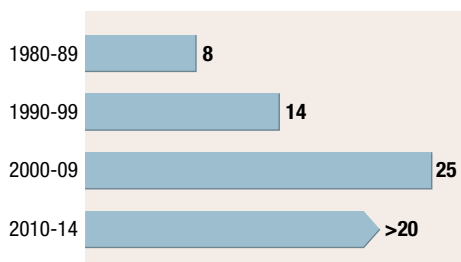

Lille Myregård-amuleten var omviklet med en blystrimmel til beskyttelse af teksten. 1:1.

2011 kun registreret et enkelt fund – nu er der fundet yderligere tre. Den stigende fundmængde tyder på, at de blev brugt overalt, og selv om der endnu ikke er fundet så mange i det syd- og sønderjyske, er det antagelig blot et spørgsmål om tid og detektorafsøgninger.

Hvad angår fundmængden, kan vi sagtens måle os med vore nordiske naboer. I Norge

Den stigende mængde af kendte blyamuleter. Den første blyamulet blev fundet i 1883, og i 1900-tallet frem til 1979 blev der fundet to. Derefter er der en støt stigning frem til årtusindskiftet, hvor antallet af nye fund nærmest eksploderer.

er der fundet ca. 30 amuleter, i Sverige omkring 20. I Danmark har vi mere end dobbelt så mange amuleter, og det er næsten banalt at konstatere, at fundmængden har med metaldetektorens anvendelse i dansk arkæologi at gøre. I Danmark har vi et misundelsesværdigt samarbejde med amatørarkæologerne, og der er ingen tvivl om, at det er de tusindvis af timer, der bliver lagt på markerne, som gør, at der er så mange fund at arbejde med. Men de små og undselige stykker tiltrækker sig ikke så meget opmærksomhed som oldtidsguld, så der ligger formentlig stadig en masse amuleter i mulden og venter på at blive fundet og senere blive foldet ud til gode historier.

Lisbeth M. Imer/Otto C. Uldum

Litt: D.C. Skemer: *Binding Words. Textual Amulets in the Middle Ages.* The Pennsylvania State University Press 2006. – R. Steenholt Olesen. *Runic Amulets from Medieval Denmark.* Futhark 1, 2010.